

Wyobraźnia – kultura – życie

Violetta Machnicka

Siedleckie Towarzystwo Naukowe

ORCID: 0000-0002-0380-4368

Reviewed book

Antoni Czyż

Rojny i gwarny blask kultury.

Literacka 'varietas' i historyczne 'multum' tekstów

Warszawa, 2019,

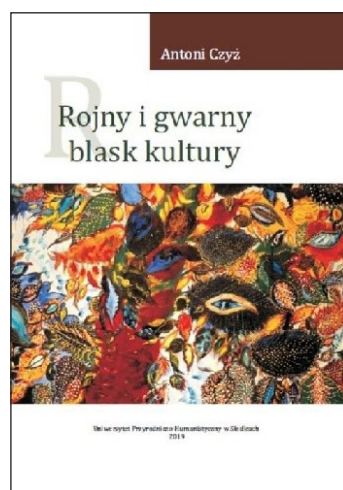
ss. 842, ISBN 978-83-7051-925-4

Violetta Machnicka, dr hab. w zakresie nauk humanistycznych; prezes Siedleckiego Towarzystwa Naukowego; autorka osiemdziesięciu prac naukowych; książki autorskie: *Aforyzmy i refleksje wybrane z „Kronik”* (1874-1911), czyli ponadczasowa mądrość życiowa (2009), *Bolesław Prus w Siedlcach i o Siedlcach* (2009), *Peryfrazy Bolesława Prusa* (2011), *100 lat myśli aforystycznej Bolesława Prusa* (1847-1912), *Antologia* (2012), *Książki współredagowane: Wokół językowej funkcji emocjonalnej. Fakty dawne i współczesne* (2006), *Rejestr emocjonalny języka* (2009), *Verba docent. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Janinie Gardzińskiej* (2012/2013), „(Nie) zwykły zamazywacz papieru”. W 100. rocznicę śmierci Bolesława Prusa (1847-1912) (2015), *Wokół języka i prawa* (2015), *Absolwent – Absolwentka. Teksty pisane nie tylko „do szuflady”* (2018), *Słownik biograficzny Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza, t. IV* (2019). *Zastępca redaktora naczelnego interdyscyplinarnego półrocznika humanistycznego „Ogród”* (ISSN: 0867-4205; ukazuje się od roku 1988). *Laureatka Nagrody im. Ludomira Benedyktowicza „za osiągnięcia naukowe i osobiste zaangażowanie w działalność STN”* (2019). *Autorka tomiku poezji Napisać wiersz... z ufnością dziecka* (2020).

viola.machnicka@wp.pl

Facta Ficta Journal
of Narrative, Theory & Media

Published by Facta Ficta Research Centre in Wrocław under the licence Creative Commons 4.0: Attribution 4.0 International (CC BY 4.0). To view the Journal's policy and contact the editors, please go to factafictajournal.com

DOI: 10.5281/zenodo.4400422

W pomroce życia, gdzie po omacku błądzi nieszczęsny rodzaj ludzki, gdzie jedni rozbijają się o zawady, inni spadają w otchłań, a pewnej drogi nikt nie zna, gdzie na skrępowanego przesądami człowieka poluje zły przypadek, nędza i nienawiść – po ciemnych manowcach życia uwijają się **latarnicy** [podkreślenie – V.M.]. Każdy niesie drobny **płomyk** [podkreślenie – V.M.] nad głową, każdy na swojej ścieżce roznieca **światło** [podkreślenie – V.M.], żyje niepoznany, trzusi się nieoceniony, a potem znika, jak cień...

Bolesław Prus, *Cienie* (1885)

Recenzowana monografia stanowi kolejną książkę Antoniego Czyża¹ – twórcy czterystu pięciu publikacji naukowych (w tym: pięciu książek autorskich, ośmiu tomów redagowanych i współredagowanych, pięciu edycji naukowo

¹ Prof. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, dr hab. Antoni Czyż (ur. 10 listopada 1955 roku w Warszawie) ukończył filologię polską na Uniwersytecie Warszawskim. Tam uzyskał stopień doktora. Habilitował się na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Od czterdziestu dwóch lat kształci studentów kolejno w kilku polskich uczelniach wyższych: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach. Promotor ośmiu rozpraw doktorskich: Cezary Świącki, *Kultura umysłowa Płocka w epoce średniowiecza* (2000), Renata Tarasiuk, *Eseistyka Stanisława Przybyszewskiego wobec polskiego i europejskiego modernizmu* (2006), Andrzej Borkowski, *Narracje symboliczne Wacława Potockiego. Studia nad „Ogrodem nie plewionym”* (2009), Jacek Jędrzejewicz, *Luis Buñuel – uduchowiony ateista. Echa twórczego paradoksu* (2010), Ewa Borkowska, *Liryka Wojciecha Bąka. Studia nad zapomnianym poetą* (2011), Dominika Spietelun, *Między biografią a kreacją artystyczną. Postacie kobiet w twórczości literackiej i plastycznej Witkacego* (2011), Mariola Krasuska, *Egipskie autobiografie dostojników państwowych z czasów VII-XII dynastii jako gatunek literacki* (2012), Marcin Pliszka, *Sen w poezji polskiego baroku. Od motywu do gatunku* (2013). Otrzymał wyróżnienia: Medal im. Komisji Edukacji Narodowej, Medal Srebrny za Długoletnią Służbę (nadany przez Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego) oraz Nagrodę Złotego Jacka (nadaną przez Kapitułę reprezentującą: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, Muzeum Regionalne w Siedlcach, Siedleckie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Brama”).

opracowanych tekstów)², historyka literatury i kultury, edytora, naukowca prowadzącego badania także z zakresu teorii literatury, historii duchowości i filmoznawstwa.

Jedną z pasji Autora jest... **muzyka** (Czyż 2019: 841). Pasja ta stanowi swoisty klucz do zrozumienia tekstu (zbioru tekstów) nawiązującego do motywów i zabiegów dźwiękowych w tytule zasadniczym („gwarny blask kultury”) oraz między innymi w doprecyzowaniu nazewniczym *Wstępu: Strojenie instrumentów. Na progu* (Czyż 2019: 17)³, gdzie Autor zapowiada swe dzieło **po prostu**, odwołując się jednocześnie do personifikacji pojęć abstrakcyjnych, powiązanych wzajemnie i nierozzerwalnie z życiem, pięknem, człowiekiem – samoświadomym, osamotnionym, naznaczonym śmiercią:

Bohaterką tej książki jest **wyobraźnia** [podkreślenie – V.M.]. Która tworzy kulturę. I kultura, która jest życiem. Zatem życie jako blask piękna i prawdy.

A skryty bohater to człowiek jako **osoba** [podkreślenie – V.M.]. *Ja* świadome *siebie*, spragnione długiego trwania a trwające ledwie chwilę, z wolą więzi a wśród samotności, wolne a dławione śmiercią. W samotnym skupieniu *ja odnajduje i ustanawia siebie* [podkreślenie – V.M.] pośród kultury a z wolą prawdy. [...]

Nieodzowność i... nieusuwalność osoby jest fundamentem tej książki – jako myślenia o prawdziwości, rzeczywistości, substancjalności ujmowania człowieka jako podmiotu. To *ja* suwerenne a wpisane w relacje. Człowiek ze swą **pamięcią i historią** [podkreślenie – V.M.], myślący o myśleniu i o świecie. Jako taki – upragniony. Na swą kruchą miarę [...] trwały, a nie epizodyczny... *Ja* wobec bytu i natury, a jeśli chcę, i wobec Boga. Jako odmieniec lub też pod maską szaleństwa... Jeśli to byłby błąd, nazwijmy go **personalistycznym** [podkreślenie – V.M.]. Osoba odnajdzie blask kultury – przeciw rozpaczy (Czyż 2019: 13).

„Muzykalność” tekstu zapowiada również następny, metodologiczny akapit *Wstępu*:

Na progu pracy troska o metodę. Jej opis i namysł nad nią. Wzrok skierowany na warsztat jako instrumentarium dociekań. Chce się nastroić smyczki nim zabrzmie *suita* albo *symfonia*. Orkiestra eksploratorów od nowa zdobywa literacki interior. A zabrzmie nie Mahler (i śpiew pośmiertny dziecka w *IV symfonii*) lub Bruckner (i, jak z Wagnera, *chorał V symfonii*). Tu się odezwie **literatura** [podkreślenie – V.M.]. Jej **ocalający od wieków głos** [podkreślenie – V.M.] (Czyż 2019: 14).

² Również: pomysłodawca, współtwórca i redaktor naczelny interdyscyplinarnego półrocznika humanistycznego „Ogród”, ukazującego się od roku 1988 (trzydzieści cztery numery).

³ O powieści Michała Choromańskiego *Kotły beethovenowskie* z 1970 roku.

Po czym Autor zapowiada „podjęcie prób rozumienia” literatury i kultury, od filologii do hermeneutyki – „prób bez końca” (Czyż 209: 14). Z prób owych wyłoniła się „literacka *varietas*”, gdzie dzieło literackie, pojmowane w klasycznym ujęciu Stefanii Skwarczyńskiej, to „każdy sensowny twór słowny” (Czyż 2019: 14).

Na szczególną uwagę zasługuje dobitnie sformułowana postawa Autora-Twórcy i – przede wszystkim – Autora-Człowieka, który stwierdza stanowczo:

Zabieram głos przeciw nieznośnej a pysznej **arogancji ahistoryzmu** [podkreślenie – V.M.], także w najprostszym jej wymiarze, napotykanym w polskim życiu akademickim, co w myślach odtwarzam jako chichot wobec powagi przeszłości, odsyłający dzieje kultury w niebyt. [...]

Zakładam tymczasem **stałą więź kultury z „dawnością”** [podkreślenie – V.M.], ciągłość jej trwania obok zmian. Przyjmuję spoistość **ciągłości i zmian** [podkreślenie – V.M.]. To jest punkt wyjścia dla tej książki (Czyż 2019: 15).

Bo kultura to życie – wielobarwne i kreatywne, pozwalające wyobraźni operować słowem i malować nowe byty z mocą twórczą nakazującą stanie się światłości – stąd „blask kultury” oraz odautorskie objaśnienie: „Tytuł tego tomu wyrósł z moich prywatnych lektur i pradawnych fascynacji” (Czyż 2019: 17), na przykład *Nocy i dni* Marii Dąbrowskiej – z trudną, mimo cierpień, stałością i radością trwania (Czyż 2019: 18). Autor, urzeczony Platońskim światłem piękna, „szuka go bez końca [...] wędrując, przez lata, rozległym szlakiem nowych i dawnych **epifanii bycia** [kultury – V.M.]” – z nienasyceciem poznawczym badacza (Czyż 2019: 18).

Czytelnika z pewnością zainteresuje istotny fragment o charakterze syntetyczno-komentarzowym w *Nocie i autokomentarzu*:

Tom *Rojny i gwarny blask kultury* odślania autorski projekt badań wytyczonych przed laty a na długie lata. To studia z literaturoznawstwa, otwarte na inne dyscypliny – historię idei, historię kultury, dzieje duchowości, w tym mistykę, teorię literatury, filmoznawstwo. Często praca analityczna toczyła się pośród powstałych mediacji metodologicznych. To czwarta monografia, budowana myślowo i pisarsko latami po trzech poprzednich. Były to: *Ja i Bóg. Poezja metafizyczna późnego baroku* (1988), *Światło i słowo. Egzystencjalne czytanie tekstów dawnych* (1995) oraz *Władza marzeń. Studia o wyobraźni i tekstach* (1998)⁴.

Książka powstała, gdy dojrzał jej czas.

Przesłanką [zamieszczonych w niej – V.M.] prac jest idea nowości i długiego trwania w toku badań, zatem – twórczej ciągłości dociekań humanisty. [...].

⁴ Wraz z Aleksandrem Nawareckim wydał też *Poezje* (1986) i *Uwagi* (2000) Józefa Baki.

Teksty zawarte w tej mozaikowej, a jak panorama budowanej monografii, to pierwodruki, a często – tu rozbudowane i przetworzone – mają za sobą przeszłość edytorską w postaci wstępnej i pierwotnej, poddanej potem dalszej robocie badawczej (Czyż 2019: 751).

Po czym następuje zestawienie wraz z opisem bibliograficznym czterdziestu tytułów, stanowiących podstawową zawartość omawianej monografii⁵, z informacją, iż „Niektóre pomieszczone tu rozprawy były przedstawiane w wersji wstępnej jako referaty na **krajowych i międzynarodowych konferencjach naukowych**” oraz że „W całym tomie przyjęto model **opisu bibliograficznego** i konstruowania przypisów za książką: Antoni Czyż: *Jaki zapis? Poradnik polonisty* (Siedlce 1999), a podany tam wedle Polskiej Normy” (Czyż 2019: 755).

Nie jest łatwo w kilku zdaniach wnikliwie omówić treść „dzieła życia” w czterdziestu odsłonach z czterech dekad poszukiwań i zmagania twórczych badacza penetrującego meandry literatury, kultury, metafizyki, a takim niewątpliwie jest *Rojny i gwarny blask kultury* Antoniego Czyża. Niechaj dopełnieniem zachęcającym czytelnika do zapoznania się z ową niewątpliwie przygodą intelektualną „człowieka myślącego” będzie fragment recenzji wydawniczej prof. UKW dr. hab. Ireneusza Szczukowskiego, zamieszczony na okładce prezentowanej publikacji:

Tytuł książki, ciekawie i trafnie zaprojektowany, obejmuje **zróżnicowany obszar tekstów kultury** [podkreślenie oryginalne]. To ich, by powtórzyć za Antonim Czyżem, *varietas* i *multum*, ‘rozmaitość’ i ‘mnogość’, które zdradzają „długie trwanie” określonych struktur myślowych i wyobrażeniowych.

Antoniemu Czyżowi patronują koncepcje teoretycznoliterackie Stefanii Skawarczyńskiej, Fernand Braudel i idea „długiego trwania”, Simone Weil i jej pojęcie „zakorzenienia”, wreszcie Martin Heidegger, którego myślenie o sztuce i poezji inspirować Czyż adaptuje, pisząc o literaturze jako mowie żywej, potwierdzającej egzystencję. Horyzont hermeneutyczny towarzyszy zatem Autorowi w toku jego poszukiwań i spełnień badawczych.

Część I to m. in. obszerna analiza sporu o rozumienie polskiej tożsamości, którą w dużej mierze i na wielką skalę zainicjował Brzozowski, Witkacy i Gombrowicz. Autor wnikliwie rekonstruuje ich myśl, wskazuje na nietrafne diagnozy i sądy, wynikające nie z rzetelnej wiedzy źródłowej, ale z ich własnych obsesji i fantazmatów.

Część II to m. in. niezwykle interesujące studium o *Bogu rodzicy* (pisownia za Czyżem). Badacz wyzyskuje nowe możliwości związane z przemyśleniami samej transkrypcji, warunkującej hermeneutykę tekstu, nie tylko tropi aluzje biblijne, ale wska-

⁵ Bibliografia przedmiotowa ogólna (zestawiona przez Tomasza Chodowca) liczy dziewięćset trzydzieści osiem pozycji (Czyż 2019: 757-801).

zuje umocowanie utworu w liturgii, jako głosu mistycznej nadziei. W przekonującym sugestywnym tekście wątek obrazu matki w *Trenie XIX* ukazuje dzieło Kochanowskiego jako zapis doświadczenia duchowego, będącego wyrazem zmagania nie tylko z rozpaczą (swoistą „nocą ciemną”), ale i zmagania poetyckich, ujawniających porządek myślowy, za pomocą którego poeta próbuje zrozumieć i okiełznać sprawy ostateczne, fundamentalne. Antoni Czyż wskazuje jasno na wagę pytań, które ujawnia literatura przedoświeceniowa, ciężącym ku problemom ontologicznym.

Mnogości zainteresowań Autora odpowiada różnorodność analizowanych tekstów (także filmów), a pasja badawcza łączy się z uczciwością i rzetelnością intelektualną. Zawarte w książce studia inspirują do dalszych poszukiwań.

Monografia *Rojny i gwarny blask kultury* została oddana do druku w niezwykle trudnym okresie życia Autora, naznaczonego wieloma schorzeniami i bólem osamotnienia, wynikającym z „rozpadu wspólnoty duchowej wokół”, które „najpierw [nakazały – V.M.] milczeć, a następnie – mówić i pisać” (Czyż 2019: 19). Czyż czuje się niczym stary, nierozumiany przez własne plemię Aborygen w filmie Wernera Herzoga *Kraj, gdzie śnią zielone mrówki*, przemawiający zapomnianym przez wszystkich językiem:

Bohater tej sceny [filmu – V.M.] to skromny (ostatni?) depozytariusz pamięci. Podobny mu będzie dziś badacz, który ponawia próby rozumienia bez końca. A wbrew aberracji ahistoryzmu i przemocy relatywizmu z uporem głosi długie trwanie. Słucha zmarłych, w spoiwie czasu pośród przeszłości (Czyż 2019: 20).

„Długie trwanie” z jednoczesnym poczuciem wyobcowania, przemijania i świadomością odchodzenia to hasło będące afirmacją **życia** – mimo wszystko – jak w wierszu Tadeusza Różewicza *Acheron w samo południe*, cytowanym na stronie osiemset siódmej. W takim duchu Autor ujmuje **kulturę** – jako ekspresję egzystencji, ocalającą dla człowieka, stanowiącą niewątpliwą ślad i dowód jego istnienia oraz twórczej **wyobraźni**. I nie jest to dyskurs jedynie ściśle naukowy – daje on wszystkim odbiorcom dbającym o własną tożsamość we współczesnym świecie propozycję namysłu nad kulturą i jej ocalającą mocą.

Docenić należy precyzyjną estetykę publikacji – z twardą, sztywą oprawą (osiemset czterdzieści dwie strony) i subtelnie przemyślanym doborem dwudziestu dwóch ilustracji (na okładce: francuska malarka naiwna Séraphine Louis, 1864-1942, *Drzewo rajskie*, fr.). W *Biogramie* (Czyż 2019: 841-842) zamieszczono dwie podobizny Antoniego Czyża – w warszawskim mieszkaniu Autora na tle bogatego księgozbioru (autorem zdjęcia jest Zdzisław Grużewski) oraz w Muzeum Regionalnym w Siedlcach z numerem „Ogrodu” i Nagrodą Złotego Jacka za czterdzieści lat pracy naukowej (2018; autorem zdjęcia jest Janusz Szulc).